

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 4 Issue 03 | pp. 157-162 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

TASHQI SAVDO FAOLIYATINI STATISTIK TADQIQ ETISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Ergashev Mirjon Yorqin o'g'li

E-mail: mirjonergashev1996@gmail.com

Kadrlar malakasini oshirish va statistik tadqiqotlar
instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Tashqi savdo ahamiyati va uning mintqa iqtisodiyotiga ta'sirini chuqur o'rganishni, hududning tashqi savdosini har tomonlama ijtimoiy-iqtisodiy o'rganmasdan turib amalga oshirish mumkin emas. Maqolada tashqi savdoni tadqiq etishning zamonaviy usullari to'g'risida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: tashqi savdo, eksport, import, savdo, kvota, diversifikatsiya, balans, rentabellik, hudud.

KIRISH

Tashqi bozorlarda qo'shimcha afzalliklar yoki iqtisodiy foyda olish ko'p jihatdan mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalari samaradorligi bilan bog'liq. Tashqi iqtisodiy aloqalarni samarali boshqarishsiz moliyaviy, ishlab chiqarish va investitsiya resurslarini yo'qotish xavfi mavjud. Natijada makro va mikroiqtisodiy ko'rsatkichlar yomonlashadi, ishsizlik ko'payadi. Bu esa iqtisodiy o'sishni pasayishiga olib keladi. Iqtisodiy yo'qotishlarga ta'sir etuvchi muhim omil - iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarning Jahon savdo tashkilotiga (JST) a'zo bo'lishidir. JSTga a'zo bo'lgan bunday davlatlar uchun bojxona to'lovlarini kamaytirish va xorijiy tovarlarning erkin harakatlanishiga to'sqinlik qiluvchi iqtisodiy to'siqlarni bartaraf etish bo'yicha qullik talablari qo'yiladi. Natijada JSTga a'zo bo'lgan davlat o'z milliy manfaatlarini xalqaro raqobatchilardan himoya qila olmaydi, bu esa uning iqtisodiy salohiyatini pasaytiradi.

Shuning uchun tashqi iqtisodiy aloqalarning statistik tahlili mamlakatning xalqaro mehnat taqsimotidagi samarali ishtiroki haqida ma'lumot berishga yordam beradi va davlatning o'zining tashqi iqtisodiy salohiyatidan (eksport, investitsiya va ishlab chiqarish salohiyatidan) iqtisodiy foydalanish imkoniyati darajasini aniqlash imkonini beradi. boshqa davlatlar bilan munosabatlar. Tashqi iqtisodiy aloqalar statistikasi turli mamlakatlarning statistik ko'rsatkichlarini xalqaro taqqoslashga bo'lgan ehtiyojni qondiradi va iqtisodiy statistikaning ajralmas qismi hisoblanadi. Tovarlar eksporti va importi, xizmatlar eksporti va importi, xalqaro moliyaviy operatsiyalar va xorijiy shartnomalar bo'yicha ishlab chiqarish faoliyati hisobi bo'yicha ma'lumotlarni o'rganadi va jamlaydi. Tashqi savdo statistikasi milliy iqtisodiyotlarning rivojlanish darajalari, tuzilishi va nisbatlarini aks ettiradi. Unda tovar yoki xizmatlarni ishlab chiqaruvchidan to iste'molchigacha ilgari surishning barcha bosqichlari qayd etiladi, makon va vaqtning muayyan sharoitlarida tashqi iqtisodiy aloqalarning rivojlanishiga miqdoriy baho beriladi,

ularning o'ziga xos qonuniyatlari aniqlanadi.[ⁱ] Tashqi iqtisodiy faoliyatni tahlil qilish statistik ma'lumotlarning solishtirilishiga rioya qilishni taqozo etadi.

MAVZUNING DOLZARBLIGI

Xalqaro savdoni baholashning asosi ma'lum statistik ma'lumotlarning mutlaq, nisbiy va o'rtacha ko'rsatkichlarini hisoblash asosida statistik tadqiqot hisoblanadi. Raqamli xarakteristikalar olish uchun matematik vositalardan foydalanib, siz har qanday mamlakatning tashqi savdosini baholashingiz, shuningdek, turli mamlakatlarning tegishli ko'rsatkichlarini solishtirishingiz mumkin.

An'anaviy iqtisodiy va statistika usullar bugungi kunda yetarli bo'lmay qolmoqda. Xalqaro beqarorlik sharoitida zamonaviy matematik vositalardan foydalanishga bo'lgan talab ortib boryapti. Shuning uchun ham iqtisodiy jarayonlarning rivojlanish tendentsiyalari va qonuniyatlarini asoslashga alohida e'tibor qaratish lozim.

METODOLOGIYA

Bugungi dunyoda axborot sifati, foydalanish imkoniyati, samaradorligini oshirish, uning uzluksiz va innovatsion xususiyati statistika tizimini iqtisodiy o'sishni ta'minlashning muhim omiliga aylantirmoqda. Bugungi kunda axborot, kadrlar va intellektuellikning qadr-qimmatini haqidagi postulatlar barcha darajalarda tasdiqlangan, chunki ko'plab yetakchi olimlarning bashoratlariga ko'ra, yangi asr birinchi navbatda axborot asri bo'ladi.

Tashqi savdoni tahlil qilish uning vaqt o'tishi bilan rivojlanishini tavsiflashdan boshlanishi kerak. Bunga statistik vaqt qatorlarini qurish va tahlil qilish orqali erishiladi. Dinamik qator, xronologik qator, vaqtli qatori – o'rganilayotgan hodisaning rivojlanish darajasini tavsiflovchi vaqt bo'yicha tartiblangan sonli ko'rsatkichlar ketma-ketligidir. Har bir qatorida ikkita asosiy element mavjud: vaqt ko'rsatkichi t va o'rganilayotgan hodisaning tegishli rivojlanish darajalari y . Vaqtli qatorlar murakkab bo'lib:

- murakkab hodisalardagi tarkibiy o'zgarishlarni tavsiflash imkonini beradi; ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning mavsumiy tebranishlarini o'rganish;
- turli iqtisodiy kategoriyalar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish;
- ijtimoiy-iqtisodiy hodisalarni dasturlash va prognozlash uchun ularning tahlil ma'lumotlaridan foydalanish va hokazo.

Har qanday davlatning iqtisodiy muvaffaqiyati uning savdosiga bog'liq, chunki savdo iqtisodiy rivojlanishga ta'siri bo'yicha yetakchi o'rinlardan biridir. Tashqi savdo faoliyatining takomillashuvi mintaqada bozor ko'lami torligi hamda resurslar tqachilligi kabi muammolarga yechim bo'ladi. Bundan tashqari tashqi savdo mintaqa bozoriga yangi texnologiyalar joriy qilinishi bilan bir qatorda resurslardan samarali foydalanishga olib keladi.

Mintaqa tashqi savdosining asosiy tendentsiyalarini, uning hozirgi holati, dinamikasi va tuzilishini o'rganish ushbu mintaqada tashqi savdo aloqalarini rivojlantirish yo'nalishining asosiy vektorlarini aniqlashga yordam beradigan dolzarb masaladir.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqotda hududning tashqi savdo faoliyatini dinamik tahlilida quyidagi asosiy vazifalarni belgilab olinish kerak:

- eksport import operatsiyalarini to'liq va ishonchli hisobga olish;

- makroiqtisodiy vaziyatni tahlil qilish bilan birgalikda viloyat tashqi savdo oqimlarining tuzilishi, dinamikasi va tendensiyalarini tahlil qilish;
- milliy hisoblar tizimida savdo va to'lov balansini tartibga solish, makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni prognozlash uchun ma'lumotlarni taqdim etish;
- hamkor davlatlarning tashqi savdo ko'rsatkichlarini davlatlararo qiyosiy tahlil qilish.

Mamlakat va hududlar tashqi savdosining rivojlanish darajasini baholash uning jahon bozoridagi raqobatbardoshligini tahlil qilish va baholash imkonini beradi. Hududning tashqi savdosining zamonaviy holatining asosiy strategik ustuvor yo'nalishlari, tendentsiyalarini belgilash uchun bir qator usul va yondashuvlarni qo'llash qabul qildik. Ularni ikkita asosiy toifaga bo'lish mumkin: rasmiylashtirilmagan yoki sifatli va rasmiylashtirilgan-miqdoriy (1-jadval). Rasmiylashtirilmagan yondashuvlar deganda voqelik namoyon bo'lishini umumlashtirishning mantiqiy protseduralariga asoslangan va muallifning xulosalarini ma'lum analitik bog'liqlik va hisob-kitoblar bilan tasdiqlashni ta'minlamaydigan yondashuvlar tushunilishi kerak.

Rasmiylashtirilgan yondashuv miqdoriy usullardan foydalangan holda tadqiqotni o'z ichiga oladi va rasmiylashtirilmagan yondashuvga xos bo'lgan sub'ektivlik xatolaridan qochadi. O'rganish ob'ektining rivojlanish tendentsiyalari va dinamikasining puxta prognozlarini beradigan miqdoriy usullardan foydalanish.

Omili yondashuv tashqi savdo dinamikasiga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash va tizimlashtirishga asoslanadi. Omili yondashuv vaziyatni baholash, shuningdek, tashqi savdoning asosiy istiqbollarini aniqlash uchun ishlatiladi. Ushbu usul mamlakatning xalqaro ixtisoslashuvining umumiy qonuniyatlarini aniqlashda, ayniqsa yangi bozorlarni topish sharoitida (katta statistik ma'lumotlar mavjud bo'lganda) yoki tadqiqotning aniq tavsifi uchun juda samarali.

Shunday qilib, faktorli yondashuvga asoslangan rasmiylashtirilmagan tahlil hududning tashqi savdo aloqalarining hozirgi holatini baholash va tendensiyalarini aniqlash uchun muhim asosdir. Uni rasmiylashtirilgan tadqiqot usullari bilan birgalikda qo'llash maqsadga muvofiqdir. Bu hudud tashqi savdosi dinamikasi va tuzilmasi prognozlarining asoslilikini oshirishga yordam beradi. Har qanday rasmiylashtirilgan tadqiqot usullaridan foydalanish juda muhim, chunki u tashqi savdoning holati va istiqbollarini aks ettiruvchi omillarni aniqlashni o'z ichiga oladi. Eng keng tarqalgan usullar bu indikativ va indeks tadqiqot usullari bo'lib hisoblanadi. Indikativ usul tashqi savdoning asosiy ko'rsatkichlarini hisoblash va taqqoslashga asoslangan. Ko'pincha turli olimlar tomonidan qo'llaniladigan indeks usuli savdo nisbatlariga asoslangan asosiy indekslarni hisoblashni belgilaydi. Balans tahlili tashqi savdo to'g'risidagi ma'lumotlarni tasniflashga, savdoga ta'sir qiluvchi asosiy tendentsiyalar va omillarni tavsiflashga yordam beradi. Ushbu usulning kamchiligi shundaki, u faqat "quruq statistika" beradi va ko'rsatkichlar dinamikasi haqida hech qanday bashorat qilishga imkon bermaydi.

1-jadval

Tashqi savdoning tuzilishi va dinamikasini o'rganish usullarini tizimlashtirish

Guruh	Usul/yondashuv	Ahamiyati	Tashqi savdo tadqiqotlari kontekstida qo'llanilishi
Rasmiylashtirilmagan			
Omilli yondashuv	Tasviriy yondashuv	Tashqi savdo dinamikasi va tuzilishiga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash, tavsiflash va tizimlashtirish va uning rivojlanish tendentsiyalarini aniqlash asosida.	Statistik ma'lumotlarni mantiqiy asoslash va umumlashtirish asosida tashqi savdo holatini baholash va rivojlanish istiqbollari aniqlash.
	Statistik ma'lumotlarni umumlashtirish		
Rasmiylashtirilgan			
Tashqi savdo balansini tahlil qilish usullari	Indikativ usul	tashqi savdoning asosiy ko'rsatkichlarini hisoblash va ularni maqbul qiymatlar bilan solishtirish uchun foydalaniladi	Ekspart/import/tashqi savdo kvotasi, savdo balansi, importni eksport bilan qoplash ko'rsatkichi
	Indeks usuli	Tashqi savdoning muayyan nisbatlari asosida indekslarni hisoblashni ta'minlaydi va uni amalga oshirish samaradorligini baholash imkonini beradi.	Indeksni hisoblash: Laspeyres, Paasche, eksport/import qiymati, savdo shartlari, tashqi savdo aylanmasining narx indeksi
Xalqaro taqqoslash usuli		Milliy xo'jaliklarning rivojlanish ko'rsatkichlarining tannarxini taqqoslash	Takomillashtirilgan (tuzatish ko'rsatkichlaridan foydalanish hisobiga) ma'lumotlarni taqqoslash usuli
Strukturaviy analiz usuli		Tashqi savdo strukturasi tovar va/yoki geografik kontekstda tahlil qilish	ABC-eksport/import tarkibini tahlil qilish
Matrissa analiz usuli		Grafik umumlashtirish imkoniyati bilan vaziyatning o'ziga xos parametrlari funktsiyasi sifatida tashqi savdo xususiyatlarini aniqlash.	Tovarlar va mamlakatlar bo'yicha tashqi savdo tarkibini matritsali tahlil qilish
Stsenariy rejalashtirish (prognozlash)		Ta'sirning umumiy omillarini aniqlash asosida xo'jalik yurituvchi sub'ektning rivojlanish variantlarini prognoz qilish	Umumiy iqtisodiy muvozanat va tarmoqlararo muvozanatning avtomatlashtirilgan modellaridan foydalanish
Gravitatsion modellashtirish		Gravitatsion tortishish g'oyasiga asoslanib: xo'jalik yurituvchi sub'ektlar	Mamlakatning boshqa davlatlar bilan savdosining gravitatsion

		o'rtasidagi o'zaro ta'sir kuchi ularning ahamiyati ko'rsatkichlari ko'paytmasiga to'g'ridan-to'g'ri proporsionaldir va ular orasidagi teskari proporsional masofa.	modeli
Noaniq mantiq metodologiyasi		Miqdoriy jihatdan o'lchanib bo'lmaydigan iqtisodiy miqdorlarning lingvistik modelini qurish, ularni keyinchalik qoidalar tizimi asosida raqamli modelga aylantirish	Markaziy va Sharqiy Yevropada eksport-import operatsiyalari muvaffaqiyatini bashorat qilish modeli
Imitatsion modellashtirish		Stsenariylar ro'yxati bo'yicha tashqi savdo rivojlanishini o'z vaqtida takrorlash (prognozlash).	O'rta muddatli istiqbolda mamlakat tashqi savdosining rivojlanishini prognozlash
Ekonometrik modellashtirish	Bir o'lchovli vaqt qatorni modellashtirish (deterministik yondashuv)	Vaqt qatorlarining tuzilishini aniqlash va ularni bashorat qilish uchun matematik va statistik tahlil usullari to'plami, muayyan funksional tipdagi deterministik (trend) modellarni qurish uchun asosdir	Ikki tomonlama savdoning trend modellari; tashqi savdo aylanmasining ekonometrik modellari
	Stoxastik modellashtirish (ehtimollik yondashuv)	Tizimning hozirgi va oldingi holatlari haqidagi ma'lum ma'lumotlarga asosanib, kelajakdagi turli holatlarning ehtimolini aniqlash.	Tashqi savdoni tahlil qilish va prognozlash uchun moslashuvchan vositalar

Tashqi savdoni tahlil qilishga rasmiylashtirilgan yondashuvning bir turi matritsa nazariyasi qoidalaridan foydalangan holda vaziyatning o'ziga xos parametrlari funktsiyasi sifatida model elementlarining qiymatlarini aniqlash imkonini beruvchi matritsali tahlildan foydalanishdir. Xalqaro taqqoslash usuli (shu jumladan uning modifikatsiyalari) rivojlanish tendentsiyalarini aniqlash va tashqi savdo tarkibini tahlil qilish imkonini beradi. Unda milliy xo'jaliklarning tannarx ko'rsatkichlari taqqoslangan. Tashqi savdoni tahlil qilish uchun strukturaviy tahlildan ham foydalanishimiz mumkin. Bu usul o'rganilayotgan obyekt tuzilmasidagi tarkibiy elementlarni (quyi tizimlarni) ajratish va ular o'rtasidagi munosabatlar va munosabatlarni, yaxlit o'rganilayotgan obyekt haqida har tomonlama tasavvur hosil qilish uchun belgilashni o'z ichiga oladi. Strukturaviy tahlilning bir turi bu ABC tahlili bo'lib, u tashqi iqtisodiy faoliyatning umumiy natijasini ta'minlashda ayrim tovarlar guruhlar va/yoki hududlarning ahamiyatini aniqlash

maqsadida tashqi savdoning tovar va/yoki geografik kontekstda tuzilishini tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

Iqtisodiy va matematik modellash tirish usullari tashqi savdoni tadqiq qilish usullari orasida muhim o'rinni egallaydi. Iqtisodiy muammolarni hal qilishda matematik usullardan foydalanish tashqi savdo tendentsiyalari bo'yicha xulosalar va tavsiyalarning asoslilik darajasini oshiradi.

XULOSA

Tashqi savdoni tahlil qilishda statistik usullardan foydalanish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz, ularning asosiy ustunligi ancha ishonchliligidir. Bunday usullarning asosiy vazifasi axborotni siqishdir, chunki odam katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlash orqali to'g'ri xulosa chiqara olmaydi. Statistik tahlil usullarining afzalliklari kichik tanlov asosida etarlicha ishonchli xulosalar olish qobiliyatidir. Statistik tahlilning asoslilikining muhim jihati regressiya tenglamasi shaklini optimal tanlashdir. Uni tanlashda siz ongli ravishda yoki ongsiz ravishda kerakli "qulay" (odatda chiziqli) regressiya gipotezasini rad etadigan "ishonchsiz" ma'lumotlarni chetlab o'tish mumkin.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlay olamizki, tashqi savdoni tahlil qilishdagi uslubiy yondashuvlarini miqdoriy tadqiqot usullaridan foydalanish mezon bilan umumlashtirish va rasmiylashtirilmagan (sifat) va rasmiylashtirilgan (miqdoriy) guruhlariga ajratish mumkin. Rasmiylashtirilgan tadqiqot usullari bilan birgalikda norasmiy tahlildan foydalanish (agar ularga so'zsiz ustuvorlik berilsa) tashqi savdo dinamikasi va tuzilmasi prognozlarining asoslilikini oshirishga yordam beradi. Tashqi savdoga ta'sir etuvchi kutilmagan va kutilmagan omillarning mavjudligi rasmiylashtirilgan usullarni tanlash vazifasini dolzarb qiladi. Ushbu yondashuv uzoq muddatli ishonchli prognozlarni olish uchun javob beradi. Hozirgi beqaror iqtisodiy va geosiyosiy haroitlarda tashqi savdo aloqalari rivojlanishining ehtimollik xususiyati statistik tahlilni tashqi savdoning uzoq muddatli prognozlarining asoslilikini ta'minlashning istiqbolli usuli sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Мягкова Г.Г., редактор: Александрова Л.И. Статистика внешнеэкономических связей (электронное пособие).
2. Баясгалангийн Цэцгээ. Диссертация на тему «Математическое моделирование структуры внешней торговли Монголии», по специальности ВАК РФ 08.00.13 - Математические и инструментальные методы экономики. dissercat.com. Диссертация на тему «Методическое обеспечение оценки состояния и формирования направлений развития внешнеэкономического комплекса региона», (dissercat.com)
3. Ergashev, M. (2022). МИНТАҚАЛАРНИНГ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛ Raqamli iqtisodiyotni shakllantirish sharoitida statistika tizimini yanada takomillashtirish: МИНТАҚАЛАРНИНГ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШИНИ СТАТИСТИК БАҲОЛАШ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 13(13).
4. Sherov, A. U., & Qurbonov, A. U. (2022). Tendency Of Developing Digital Economy in Uzbekistan. Eurasian Scientific Herald, 5, 123-126

Copyright © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-4.0 International License (CC - BY 4.0)

